

Розділ 5

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК 94(477)092

Тельвак Віталій

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА КОНФЛІКТИ В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ (початок ХХ ст.)

У статті розглянуто проблему конфліктів у середовищі українських інтелектуалів початку ХХ ст. крізь призму обговорення здобутків наукової діяльності М. Грушевського. Реконструйовано низку конфліктних ситуацій ідеологічного та особистісного характеру, зроблено висновок про їх конструктивний характер.

Ключові слова: М. Грушевський, українські інтелектуали, конфлікти, початок ХХ ст.

В статье анализируется проблема конфликтов в среде украинских интеллектуалов начала ХХ в. сквозь призму обсуждения результатов научной деятельности М. Грушевского. Реконструирован ряд конфликтных ситуаций идеологического и личностного характера, сделан вывод об их конструктивном характере.

Ключевые слова: М. Грушевский, украинские интеллектуалы, конфликты, начало ХХ в.

In the article the problem of the conflicts in the Ukrainian intellectual's surroundings of the beginning of XX century through the prism of the discussion of M. Hrushevsky's scientific activity has been considered. The string of conflict situations of ideological and personal characters has been restored, the conclusion about their constructual character has been done.

Key words: M. Hrushevsky, Ukrainian intellectual, conflicts, beginning of XX.

У новітніх історичних дослідженнях проблематика конфліктів у науковому середовищі поступово стає самостійним предметом вивчення. Виникнення нового дослідницького поля є результатом утвердження антропологічного підходу в наукознавстві. Зміщення акценту з розгляду наукових концепцій при вивченні боротьби напрямів і шкіл у науці на дослідження протистояння самих прибічників різних наукових ідей, організаційно об'єднаних у межах наукового співтовариства, відкриває можливість глибше зрозуміти не лише закономірності розвитку наукового пізнання, а й процеси формування та розвитку самого цього співтовариства.

У сучасних дослідженнях наукових конфліктів можна помітити два головні підходи. Один спрямований на виявлення особистих мотивів поведінки їхніх учасників з тим, щоб з'ясувати «культуру конфліктів» у науковому середовищі, тобто норми (зазвичай неяви), котрими вони керувалися при виникненні протиріч. Цим пояснюється переважна увага до особистісного аспекту конфліктів із залученням відповідного кола джерел (передусім особового походження). Другий підхід витікає з визнання конфліктності суттєвою рисою університетської демократії, коли опрацювання її норм та опанування ними

відбуваються у зіткненні позицій та їхніх носіїв. За такого підходу конфлікти поділяють на конструктивні («конфлікти ідентичності») та деструктивні (ті, що руйнують корпоративну ідентичність професури університетів). Кожний із цих підходів має раціональне зерно, проте обмеженість обох полягає у певному ігноруванні конкретно-історичного та ідеологічного контексту виникнення конфліктних ситуацій, врахування яких дає змогу переосмислити відомий історіографічний матеріал.

Для української історіографії кінця ХІХ – початку ХХ ст. проблему конфліктів у науковому середовищі найпродуктивніше розглядати крізь призму діяльності її чоловічих представників. У цьому аспекті надзвичайно вдячною є постать Михайла Грушевського, за яким в історіографічній традиції утвердилася справедлива репутація найпомітнішого діяча української історіографії його часу, плідного генератора наукових ідей, що сприяли модернізації вітчизняних гуманітарних наук. Значна роль ученого в українській науці, незаперечність авторитету його погляду на цілий спектр наукових, організаційних та суспільно-політичних проблем поступу українського життя від'ємною стороною, як про

© Тельвак Віталій, 2010

це писало багато сучасників М. Грушевського, мало надмірну амбітність львівського професора, його непоступливість і категоричність. Остання обставина нерідко ставала причиною виникнення конфліктних ситуацій між ученим та представниками його мікро- та макросоціуму. Оскільки ця проблема практично не була зауважена дослідниками як самостійна¹, спробуємо реконструювати конфліктні ситуації між М. Грушевським та іншими українськими дослідниками минулого наприкінці XIX – на початку XX ст., тобто в час, коли на взаємини між провідними представниками вітчизняного інтелектуального життя ще не впливали складні ідеологічні дискусії, які породила Перша світова війна та наступна доба визвольних змагань.

Найбільш гострими у зазначений період були дискусії концептуального характеру, що виникали між прихильниками та опонентами історичної схеми, обґрунтованої М. Грушевським у перших томах «Історії України-Руси». Вони були позначені значною емоційністю та конфліктністю, що нерідко виходила на особистий рівень з'ясування відносин. Для прикладу наведемо дві дискусії щодо поглядів львівського професора, які ініціювали, з одного боку, представник наддніпрянської історіографії, учень В. Антоновича професор Новоросійського університету Іван Лінниченко та з іншого – репрезентант галицької течії професор Чернівецького університету Володимир Мількович.

І. Лінниченко та М. Грушевський були знайомі ще з кінця XIX ст., свідченням чого є їхнє листування². Вони, українці за походженням та представники однієї наукової школи, розходилися у поглядах на минуле українських земель. Якщо М. Грушевський обстоював ідею національної та історичної самобутності українців, то І. Лінниченко сповідував класичні для російської історіографії тези про «єдність російського народу» та підпорядковану, в культурному й історичному відношенні, роль його «південного відгалуження». Відкритий ідейний конфлікт між учнями В. Антоновича розгорівся в роки Української революції, коли І. Лінниченко звернувся до голови Центральної Ради зі своїм емоційним листом, в якому заперечував історичні концепції останнього як платформу українського політичного руху. Втім, генеза цього публічного виступу, як вказує сам одеський професор, сягла початку XX ст., коли в 1904 р. з'явилася відома стаття львівського професора «Звичайна схема» руської історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства». Оскільки дискусію

довкола цієї статті І. Лінниченко з етичних мотивів вважав неможливою з огляду на цензурні обмеження, котрим піддавалися українські публікації в Російській імперії, безпосереднім приводом для полеміки з львівським колегою одеський професор обрав суто наукову проблему. Узагальнивши низку публікацій М. Грушевського в «Записках НТШ» та зміст перших томів «Історії України-Руси», І. Лінниченко у статті на сторінках академічних «Известий отделения русского языка и словестности императорской Академии наук» піддав критиці скептичні висловлювання львівського професора щодо достовірності грамот князя Галицького Лева³. Поряд із суто предметною полемікою дослідник декілька разів у тексті доволі скептично висловився щодо вартості національно-культурної діяльності очолюваного М. Грушевським НТШ та некоректно висловився на адресу української мови, цілком у дусі тез Т. Флоринського поставивши під сумнів її здатність бути інструментом академічної науки.

У своїй відповіді на сторінках того ж видання М. Грушевський зауважив, що критичні аргументи І. Лінниченка не стали для нього несподіваними. Натякнувши на складність доступу своїх україномовних праць до російського читача, львівський професор вказував, що вкотре взятися за перо його змусило те, що «критика п. Лінниченка не є такою об'єктивною й обережною у ставленні до моїх поглядів, аби могла сама по собі дати про них вірне враження»⁴. Полемізуючи з приводу порушеної критиком дослідницької проблеми, зрештою визнаючи часткову рацію його аргументів, М. Грушевський із прикрістю зазначив, що його опонент замість того, щоб дати уважний аналіз відомого матеріалу або ретроспективне вивчення пізніших явищ, перекидає його висловлювання, зумисне неточно перекладає фрази з української мови російською, глузує з українських слів. «Така манера висміювання українських «слівців» досить відома та широко використовується різними казенними фельетоністами, – вказує львівський професор, – але у серйозного вченого її бачити доволі дивно»⁵. У науці, переконаний історик, посиленнями на різні факти, що не стосуються справи, висміюванням слів або безпідставними звинуваченнями в упередженості позитивних результатів досягти важко.

Полемічний характер виступу І. Лінниченка засвідчив існування в середовищі певного інтелегентського прошарку підросійської України опозиційних настроїв щодо громадської та

наукової діяльності М. Грушевського. Сповідуючи думки про культурну та історичну єдність усіх гілок «русского народа», ці носії малоросійської ідентичності скептично сприйняли спроби львівського професора концептуалізувати український історичний гранд-наратив і розбудувати академічний кістяк українських гуманітарних студій.

Причини ідеологічного характеру лягли в основу й конфлікту М. Грушевського з Володимиром Мільковичем. Ліберальні умови для друку в Австро-Угорській імперії уможливили його бурхливе протікання та залучення до нього значної кількості українських інтелектуалів. Формальним поштовхом до виникнення конфлікту став вихід німецькомовного першого тому «Історії українського народу», появу якого в рецензії на сторінках авторитетного австрійського часопису надзвичайно критично сприйняв професор кафедри історії Східної Європи Чернівецького університету⁶. Зауважимо, що доля зводила В. Мільковича з М. Грушевським ще в середині 90-х років XIX ст., коли вони обидва конкурували за львівську кафедру. Саме цією обставиною деякі сучасники схильні були пояснювати особливу різкість висловів та негативізм чернівецького професора. Окрім того, В. Мількович належав до прихильників москвофільського табору галицького політикуму, відтак був принциповим ідейним опонентом М. Грушевського⁷.

На відміну від решти європейських оглядачів фундаментальної праці львівського професора, що з об'єктивних причин не змогли ознайомитися з українським оригіналом його книги, В. Мількович, як це зазначено на початку рецензії, не робив цього навмисне, оскільки, читаючи уривками «Історію України-Руси», зрозумів, що «не погоджується ані зі способом написання, ані з методом і результатами праці...», тож «відклав її в сторону та далі не звертав на неї уваги». Оскільки ареал розповсюдження книги через українську мову тексту був порівняно незначним, зазначив критик, він вирішив її ігнорувати. Проте німецьке видання зробило її загальнодоступною та популярною в Європі, тож необхідно було відмежуватися і від хибної концепції М. Грушевського, і від його історичної реконструкції, що й спричинило написання огляду для австрійського часопису. Ще не висловивши жодних застережень щодо рецензованої праці, В. Мількович категорично заявив, що вона – «пустеля» та «Потьомкінські образи». Насамперед, він емоційно розкритикував німецьку мову перекладу, зауваживши, що й мова українських текстів

М. Грушевського далека від досконалості. Далі рецензент піддав сумніву «критику, суд і методу автора», закинув його історичній реконструкції надмір гіпотетичності та непевності і навіть виявив банальне незнання М. Грушевським подій та фактів всесвітньої історії. Особливо гострої критики зазнала історична схема львівського професора, найбільше ж дісталось в огляді його антинорманської теорії. Висновок автора рецензії звучав категорично: історія українського народу надалі залишається не написаною, а книга М. Грушевського так і не наблизилась розв'язання цієї проблеми. Загалом при читанні тексту В. Мільковича у вічі впадає недоречно в академічній рецензії різкість висловів, відчувається значне роздратування опонента, що заважає читачеві сприйняти його наукову аргументацію.

Гострокритичний виступ В. Мільковича підхопили ідейні опоненти М. Грушевського у Галичині. Низка львівських видань – як москвофільського, так і консервативно-народовецького спрямування – опублікували уривки з рецензії чернівецького професора, додаючи до них нерідко власні дошкульні коментарі. Оцінки цього професора помітила правомонархічна преса Російської імперії⁸. Найбільше у справі «популяризації» оцінок В. Мільковича зробили «Галичанин» та «Руслан». Редакція останнього часопису запропонувала обговорити на своїх шпальтах працю М. Грушевського, запрошуючи й самого автора виступити на предмет критичних зауважень щодо його першого тому «Історії». Як перший крок до такого обговорення у журналі було опубліковано переклади рецензій на книгу поляка А. Брікнера⁹, німця Р. Штібе¹⁰ та самого В. Мільковича¹¹. До тексту останнього редакція додала кілька власних міркувань, у яких солідаризувалася з цим автором. Ця публікація стала початком дискусії між прихильниками М. Грушевського, які висловлювали свою позицію на сторінках газети «Діло», та самим В. Мільковичем, що опонував їм зі шпальт «Руслана».

Першим на захист свого вчителя виступив С. Томашівський у різкій та емоційній статті під промовистою назвою «Злість і Зависть («Руслан» і проф. Милькович)», опублікованій у кількох числах «Діла»¹². Він передовсім змалював загальну палітру надзвичайно позитивного сприйняття німецькомовної праці М. Грушевського у фаховому середовищі: «Треба признати, що всі голоси критики, з виїмком одного-однісінького, для автора дуже прихильні; всі підносять величезну читаність, основне знане предмету, грун-

товне опановане величезного матеріалу з дуже широкого поля, тонкий критичний зміст й аналітичні здібності та незвичайно поважне і сумлінне трактування предмету та не скривають того враження, що в історіографії північного сточища Чорного моря взагалі, а в українській спеціально, признано всі прикмети, які можуть прикрашувати тільки визначного, дуже поважного історика». З'ясовуючи мотиви неприхильного відгуку В. Мільковича, автор вказав на його москвофільство, що й зумовило ідейне неприйняття ним усієї діяльності львівського професора. У діях В. Мільковича С. Томашівський схильний убачати звичайну помсту за невдале його змагання за львівську кафедру, а також нечесну конкуренцію, оскільки сам чернівецький історик був автором розділу про історію українських земель у німецькомовній історії Східної Європи¹³, при цьому «повними пригорщами користаючи з «Історії України-Руси». Учень М. Грушевського також навів приклади фальшування В. Мільковичем цитат, виривання їх із контексту оповіді, упередженого ставлення до тексту, перекручування думок, інші численні інсинуації. «Руслан» же, як вважає С. Томашівський, інспірований політичними опонентами М. Грушевського, просто використав рецензію чернівецького історика у своїй перманентній боротьбі із львівським професором і його однодумцями. Водночас у цій статті С. Томашівський чи не вперше чітко сформулював власні, відмінні від учителя, наукові позиції. Передусім він заявив про своє неприйняття історичної аргументації М. Грушевського на користь антинорманської теорії, акцентувавши свої норманістські вподобання. Саму статтю було написано у досить різкому тоні, що не сприяло продовженню дискусії в академічному річищі.

Категоричність С. Томашівського викликала відповідну реакцію В. Мільковича, що виступив у «Руслані» зі статтею «Відповідь моїм напасникам». У гострій формі полемізуючи із С. Томашівським, він назвав брудними підозри у помсті М. Грушевському за конкуренцію щодо львівської кафедри та закид у плагіаті. Далі в різкій формі автор виклав основні тези своєї німецької рецензії, підсумовуючи, що «в ділі проф. Грушевського іде о цілком що іншого, а іменно, що автор пише, не обдумавши, пише без критики». Відповідаючи на інший закид свого опонента щодо численних позитивних відгуків на книгу М. Грушевського у західноєвропейській науковій періодиці, В. Мількович підкреслив політичну мотивацію цих оцінок. «Коли твір проф. Грушевського хва-

лили німці, – стверджував він, – то зробили то з політичної тактики, котрої видно панове «Діла» не розуміють»¹⁴.

До виступу С. Томашівського на захист праці М. Грушевського приєднався і її редактор І. Франко. Пояснивши відсутність фахового перекладача затримку з виходом книги та наявні помилки перекладу, він вказав на навмисну гіперболізацію В. Мільковичем деяких недоліків праці, його намагання применшити за будь-яку ціну її вартість, надуманість більшості зауважень щодо неточності передачі німецькою тих чи інших термінів. Каменяр підніс важливе національне значення, яке, на його переконання, має переклад твору М. Грушевського для популяризації української справи у світі¹⁵. До критичного виступу В. Мільковича І. Франко повернувся дещо пізніше у своїх «Причинках до історії України-Руси», зауваживши, що рецензія чернівецького професора «була писана чоловіком, який у своїй власній праці про аналогічну тему дав доказ дуже малого та примітивного знання предмету, а з поважною працею проф. Грушевського обійшовся не то легкокомисно, не то злобно та сторонничо»¹⁶.

Останнє слово у газетній суперечці залишив за собою В. Мількович. Продовжуючи полеміку в статті «Ще одна відповідь моїм напасникам», він знову звернувся до помилок перекладу, наголошуючи на системному, а не випадковому характері останніх: «Ціла книга єсть так скандально переложена, що я читаючи встидався, що Русини щось такого могли в світ пустити». Очевидно, вичерпавши наукові докази в полеміці з С. Томашівським довкола праці М. Грушевського, він зійшов на особистісний рівень з'ясування стосунків. Як кінцевий аргумент на захист свого бачення помилковості історичної реконструкції М. Грушевського, В. Мількович використав шлях моральної дискредитації опонента. У цьому дусі він зауважив: «В кінці можу п. Томашівському поставити свідків, що він сам раз казав: що проф. Грушевський плете часом такі дурниці на викладах, що витримати не можна»¹⁷. Підбиваючи підсумок дискусії, автор застеріг опонентів від її продовження, обіцяючи в іншому випадку перенести полеміку на сторінки західноєвропейських фахових видань.

Останнім на емоційні закиди В. Мільковича відреагував М. Грушевський. Його розлога відповідь німецькою мовою під назвою «Чи вже написана історія русинського народу чи ще ні?» з'явилася 1908 р. в черговому томі часопису «Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung»¹⁸. Щоденникові записи вченого

дають змогу простежити процес написання цієї відповіді та переконують, що дослідник надавав великого значення обґрунтуванню власних концепцій, які виносилися для обговорення на форум званого європейського часопису. «На вечір запросив Франка, Томашівського і Гнатюка – прослухати відповідь Мільковичу, – читаємо запис у щоденнику від 26 жовтня 1907 р. – історична частина скінчена. Перейшовши всі закиди, набрав я великого поважання до свого І тому. Тільки що антагоніст драгтивий»¹⁹.

Свою відповідь М. Грушевський почав з доведення того факту, що український національний рух, а також українська історіографія аж ніяк не є такими новими для зламу ХІХ–ХХ ст. явищами, якими їх подав у своїй рецензії В. Мількович. Він подав короткий історіографічний огляд розробки українського минулого, починаючи з праць Й. Енгеля кінця ХVІІІ ст. та закінчуючи власними науковими пошуками. Відтак кафедра української історії у Львівському університеті, стверджував М. Грушевський, постала як закономірний наслідок кількісного та якісного зростання українознавчих студій, а не як політичний проект, що мав на меті реалізацію плану створення цілісного синтезу українського минулого на противагу існуючим російським чи польським моделям. Реконструювання узагальненої картини минулого українського народу, писав М. Грушевський, ще у студентські часи було для нього заповітною мрією. І як перший крок на шляху до неї постала його монографія про історію київської землі. Для львівського професора незрозумілою є антипатія В. Мільковича до «Історії України-Руси». Ігнорування цієї праці, на чому особливо наголошував у своїй рецензії чернівецький дослідник, не може прикрашати жодного серйозного вченого, який повинен узагальнити всю можливу повноту джерел і літератури. Через таку упередженість, зауважив М. Грушевський, критика В. Мільковича не є для нього прийнятною, тим паче, що її тон виразно дисонує із загальним визнанням німецького видання в колі західноєвропейських дослідників.

Далі М. Грушевський зазначив, що вони зі своїм опонентом займають не лише відмінні історіографічні, а й світоглядно-історіософські позиції. «Я шукаю в історії Східної Європи, в її культурі, в її соціальному та історичному житті органічний розвиток української національності і уявляю собі історію українського народу як нероздільне органічне ціле, – писав М. Грушевський. – Для професора Мільковича не існує

ні українського народу, ні української історії, він знає лише «Росію» від Рюрика до Миколи ІІ, складовими частинами якої є Київська Русь ХІ–ХІІ ст., Галицько-Волинське князівство ХІІІ–ХІV ст., а також Володимир на Клязьмі ХІІІ–ХІV ст. і Московія ХV–ХVІ ст. Він слідує старій панросійській схемі, цьому втіленню московсько-петербурзького централізованого духу, який знає лише російську і польську імперію, а історію українського народу вплітає епізодично то в історію Росії, то в історію Польщі»²⁰.

Автор справедливо зауважив, що В. Мількович замість того, щоб полемізувати з принципових концептуальних моментів конструювання східноєвропейського минулого, вдався до огульної неаргументованої профанації та заперечення викладених в «Історії українського народу» положень. Далі він навів численні факти упередженого та некоректного ставлення В. Мільковича до висловлених у книзі ідей і концепцій, показав нелогічність і беззмістовність закидів рецензента. Наприклад, на зауваження В. Мільковича про відсутність нових джерел у книзі, М. Грушевський звернув увагу на значний масив уперше використаних ним археологічного, лінгвістичного, етнологічного та історичного матеріалів. «Все це нове, – підсумував М. Грушевський. – Інше питання, чи воно зроблено добре, чи ні; але не треба знати історичної літератури Східної Європи для того, щоб зовсім не знати, що було зроблено до цього і що нового несе моя праця, та жалітися на брак самостійних думок»²¹. Зауважимо, що відповіді на всі закиди В. Мільковича у статті М. Грушевського є надзвичайно докладними та аргументованими, спрямованими, очевидно, на глибше ознайомлення європейських учених із предметом дискусії.

Багатомісяця у статті відведено для демонстрації некоректності рецензента, довільного тлумачення рецензованого тексту, висмикування цитат із контексту, перекручення багатьох виразів тощо. Завершивши перший блок пояснень, львівський професор зазначив: «Читачі, гадаю, одержали з цього достатнє уявлення про пана рец[ензента]. Із спокійною совістю я міг би віднести до цього і всі інші закиди, але щоб не думали, що я справився лише з німецькими горішками, а міцніші відклав, я хочу розглянути зміст усіх його закидів»²².

Друга частина відповіді присвячена полеміці з В. Мільковичем щодо ключових моментів «Історії українського народу» – особливостям слов'янської колонізації та міграції, антській

проблемі, культурі та побуту полян, генезі державно-політичних форм Київської Русі тощо. І знову М. Грушевський продемонстрував неабияку ґрунтовність у поясненнях, часто апелюючи при цьому до думки визнаних у Європі наукових авторитетів, що, вочевидь, покликано було посилити його власну аргументацію. Пояснюючи читачеві докладність своїх коментарів, М. Грушевський зауважив: «Я повинен попросити вибачення у читачів цього періодичного видання, що мучу їх такими елементарними доказами. Але ж що робити? Рец[ензенту], який працює такими методами, треба дещо нагадати»²³.

Завершують статтю львівського професора пояснення причин наявності друкарських помилок і деяких хиб стилу та мови книги. Знімаючи вину за ці прорахунки з перекладача Ф. Носсі та редактора І. Франка, автор вкотре демонструє неприховане бажання критика знайти будь-які огріхи в книзі, не зупиняючись при цьому перед відвертими інсинуаціями. Отож, узагальнив М. Грушевський, рецензія В. Мільковича жодною мірою не підважила науковості концептуальних ідей «Історії українського народу». Навпаки, чернівецький професор виступив у своєрідній ролі *advocatus diaboli* – скандальним характером своєї критики зробив своєрідну рекламу книзі та привернув до неї увагу багатьох європейських дослідників. Підбиваючи підсумки своїм роздумам, автор стверджує: «Чи це комусь подобається чи ні, але русинська історія, я в це твердо вірю, є і залишається написаною»²⁴. Даючи загальну характеристику відповіді М. Грушевського, зауважимо, що вона має не лише суто історіографічний інтерес – розширює наше уявлення про дискусії в тогочасній українській науці, а й допомагає краще зрозуміти аргументацію вченого на користь власних наукових гіпотез.

ґрунтовна відповідь М. Грушевського не залишилася без відповіді його опонента, який подав свою репліку, надруковану відразу після тексту львівського професора. На її початку В. Мількович зауважив: «Якщо я дозволяю собі ще раз звернутися до цієї проблеми, то не з причини, що я бачу загрозу моїй позиції з боку критики автора, а для того, щоб правильно висвітлити його тактику захисту. Адже досить лише послухати, як автор захищається!»²⁵. Далі чернівецький професор намагався довести, що його опонент дав відповіді не по суті висунутих зауважень, а лише зайвий раз переказав провідні ідеї «Історії українського народу». В. Мількович вкотре закинув М. Грушевському хибне конструювання початків давньоруської державності та генези етнічних

процесів у східноєвропейському регіоні, звинуватив у марнославстві та методологічній неграмотності, фактично переповівши попередні зауваження. На деяких моментах «Історії українського народу», як-от антинорманізм чи реконструкція генези українського етносу, він зупинився докладніше, наголосивши, що принципово не сприймає головні історіографічні тези М. Грушевського. Зміст та тон репліки роблять передбачуваним і висновок В. Мільковича: «Коли ж він [М. Грушевський] завершує словами: «Історія українців є і залишається написаною, подобається це комусь чи ні», – то мушу заперечити йому: «Так, вона написана, але як!»²⁶. Загалом, на нашу думку, репліка В. Мільковича справляє враження, що чернівецький професор не почув свого львівського колеги, не зміг чи не захотів проникнути у його дослідницьку логіку. Тому тексти обох учених виглядають до певної міри герметично, адже дискусії як такої не відбулося – жодна зі сторін не визнала найменшої рації опонентів.

Найменш знаними нині є особисті конфлікти в середовищі українських істориків. Тут загалом сформувалася цікава для української історіографії злама XIX–XX ст. проблема публічного та приватного сприйняття праць М. Грушевського. Так, натлі піднесених оцінокта публічного пієтету до творчості вченого, подибуємо непоодинокі згадки про більш чи менш критичне сприйняття його ідей, яке висловлювалось у приватних бесідах чи листуванні. Ми вже згадували закид В. Мільковича С. Томашівському про його несприйняття деяких творчих ідей учителя.

В іншому випадку газетної полеміки – між С. Томашівським і М. Павликом – навколо критичного сприйняття М. Грушевським та його одностайними постаті М. Драгоманова, тепер уже учень львівського професора закидає опонентів критичні вислови щодо «Історії України-Руси», головно брак у ній національної ідеї. М. Павлик, обурюючись неетичності такого вчинку С. Томашівського, писав: «... Мушу сказати, що я говорив з д. Томашівським про історію д. Грушевського двічі: раз, під свіжим враженням від двох перших томів, і тоді я закинув тій історії взагалі хаотичність, недостачу ідейності; а, другий раз, – той, про який згадує д. Томашівський...»²⁷. До того ж М. Павлик натякає, що й сам опонент не надто схвально відгукнувся про «Історію України-Руси»: «Д. Т.[омашівський] теж щось мені на те казав, але що? – я вже добре не пам'ятаю, а хотьби й пам'ятав, то не мав би права повторити того прилюдно, без виразного дозволу

д. Томашівського, тим більше, що воно, хто зна, чи зійшло би ся з тим, що він тепер написав про історію д. Грушевського...»²⁸. Розвінчаний у такій нестичній поведінці, М. Павлик надалі наважився публічно закинути головній праці М. Грушевського те, що вона є лише «матеріал (що правда, дуже цінний), до дійсної історії» та їй «хибує між іншим ідейности та й артистичного оброблення»²⁹. Згадані хиби, без тіні скромності твердив М. Павлик, значною мірою виправлено у пізніших працях львівського професора саме під впливом його критики. Зауважимо, що наведені тези М. Павлика були піддані аргументованій критиці його сучасниками³⁰. Причин такої «прихованої опозиції» до праць М. Грушевського в середовищі українських інтелектуалів було багато – від власних амбіцій до політико-ідеологічних суперечок. В історіографічному ж плані такою причиною може бути те, що не легко було наблизитися до рівня фахових знань М. Грушевського, щоб вести з ним публічно полеміку на рівних.

Незважаючи на безкомпромісний і подекуди скандальний характер дискусій, розгорнутих на сторінках наукової періодики та щоденної преси між М. Грушевським та його опонентами, слід вказати на їхній конструктивний характер, адже результатами обговорення стало чіткіше окреслення ідейних та концептуальних позицій сторін, що продемонструвало своєрідний розклад сил у тогочасному українському інтелектуальному середовищі. Наслідком цієї полеміки стало, передусім, чітке окреслення традиційного русофільсько-москвофільського та малоросійського (у дусі теоретичних настанов прихильників «звичайної схеми»), а також дедалі більш модернізованого національного погляду на конструювання моделі українського минулого. В основі цих конкурентних історіографічних позицій лежало глибше світоглядне протистояння між носіями загальноросійської та української національних ідентичностей. Також можемо відзначити ледь помітні у той час відмінності серед прихильників україноцентричної історіософської моделі. Так, чи не вперше саме у полеміці з В. Мільковичем про власне, відмінне від поглядів учителя, бачення вихідних для реконструкції історії України моментів заявив С. Томашівський, фактично солідаризувавшись із прихильниками норманізму.

¹ Толочко О. П. Дві не зовсім академічні дискусії (І. А. Линниченко, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський) // Укр. археограф. щорічник. – К.: Наук. думка, 1993. – Вип. 2. –

С. 92–103; Горинь В. Михайло Грушевський і конфлікти в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 143–156; Горинь В. Останній конфлікт М. Грушевського в НТШ // Михайло Грушевський і Західна Україна: доп. й повідомл. наук. конф. – Львів, 1995. – С. 38–40.

² Толочко О. П. Дві не зовсім академічні дискусії (І. А. Линниченко, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський) // Укр. археограф. щорічник. – 1993. – Вип. 2. – С. 98. Див. також: Хмарський В. Листування І. А. Линниченка та М. С. Грушевського // Укр. історик. – 2002. – № 1–4. – С. 538–547.

³ Линниченко И. А. Грамоты Галицкого князя Льва и значение подложных документов как исторических источников // Известия Отделения русского языка и словестности императорской Академии наук. – СПб., 1904. – Т. IX. – Кн. 1. – С. 80–102.

⁴ Грушевський Мих. Еще о грамотах кн. Льва Галицкого (По поводу статьи проф. Линниченко) // Известия Отделения русского языка и словестности императорской Академии наук. – СПб., 1904. – Т. IX. – Кн. 4. – С. 269.

⁵ Там же. – С. 281.

⁶ Milkowicz: Hruševskýj Michael, Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906 // Mitteilungen des Instituts für österreichische geschichtsforschung. Redigirt von Oswald Redlich. – Innsbruck, 1907. – Band XXVIII. – S. 527–535.

⁷ Див. докл. про В. Мільковича: Никурса М. Мількович Володимир // Українські архівісти: бібліогр. довідник. – К., 1999. – С. 225–226; Зайцева З. І. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.): монографія. – К.: КНЕУ, 2006. – С. 284–288.

⁸ А. Б. Украиноманія у нас и за рубежом // Окраины России. – 1907. – № 45–46.

⁹ Брікнер А. Норманська догма // Руслан. – 1907. – Ч. 188–195.

¹⁰ Eine Geschichte der Ruthenen. Von Dr. R. Stübe. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung. Ausgabe in Wochenheften. Verantwortlicher Herausgeber in. V.: Alfred Frhr. V. Mensia. München 1907. Heft 44, Nr. 151–154. Ausgegeben 24 August) // Руслан. – 1907. – Ч. 201–203.

¹¹ Милькович В.: Hruševskýj M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906 // Руслан. – 1907. – Ч. 196–201.

¹² Томашівський С. Злість і Зависть («Руслан» і проф. Милькович) // Діло. – 1907. – Ч. 205. – С. 1, Ч. 206. – С. 1–2, Ч. 208. – С. 1–2.

¹³ Див.: Milkowicz Wladimir. Prof. Dr. Osteuropa / Weltgeschichte herausgeben von Hans F. Helmolt. – Leipzig und Wien, 1905. – 596 s.

¹⁴ Милькович В. Відповідь моїм напасникам // Руслан. – 1907. – Ч. 214. – С. 1–3.

¹⁵ Франко І. Ще в справі одної рецензії та рецензентів // Діло. – 1907. – Ч. 253. – С. 1.

¹⁶ Франко І. Причинки до історії України-Русі. Часть перша // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 47. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 419.

¹⁷ Милькович В. Ще одна відповідь моїм напасникам // Руслан. – 1908. – Ч. 1. – С. 4–5.

¹⁸ Hruschewskyj M. Ist die Geschichte des ruthenischen Volkes geschrieben oder noch nicht? // Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Redigirt

von Oswald Redlich. – Innsbruck, 1908. – Band XXIX. – S. 201–215. Коментований переклад цієї відповіді, а також репліку на неї В. Мільковича автор опублікував в: *Тельвак В.* Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. X. – Дрогобич: Коло, 2006. – С. 681–701. Усі цитати подано за цим виданням.

¹⁹ Щоденники М. С. Грушевського (1904–1910 рр.) // Київська старовина. – 1995. – № 1. – С. 21.

²⁰ *Тельвак В.* Малознана німецькомовна праця Михайла Грушевського. – С. 688.

²¹ Там само. – С. 689.

²² Там само. – С. 692.

²³ Там само. – С. 695.

²⁴ Там само. – С. 697.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – С. 700.

²⁷ *Павлик М.* Ще раз: не кличте всує! // Діло. – 1905. – Ч. 48. – С. 2.

²⁸ Там само.

²⁹ *Павлик М.* Михайло Драгоманів, «високий рівень» українства та «нова ера». – Львів, 1906. – С. 28–29.

³⁰ Див. напр.: *М. Ж. [Дорошенко Д.]*: Павлик М. Михайло Драгоманів, «високий рівень» українства та «нова ера». Львів, 1906, стор. 44; *Павлик М.* Михайло Драгоманів і його роля в розвою України. Львів, 1907, стор. 91 // Україна. – 1907. – Т. II. – Кн. 2. – Част. 1. – С. 227.

УДК 930.25(477)(092)

Палієнко Марина

АРХІВНА ДІЯЛЬНІСТЬ АРКАДІЯ ЖИВОТКА У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

У статті висвітлено архівну діяльність українського громадсько-політичного діяча, педагога, історика преси Аркадія Петровича Животка (1890–1948), проаналізовано організацію ним збирання, описування та вивчення документальних, книжкових та пресових колекцій Українського національного музею-архіву та Українського історичного кабінету в Празі у 1920-х – першій половині 1940-х рр.

Ключові слова: Аркадій Животко, українська еміграція, архіви, Український історичний кабінет у Празі.

В статье освещена архивная деятельность украинского общественно-политического деятеля, педагога, историка прессы Аркадия Петровича Животко (1890–1948), проанализирована организация им собрания, описывания и изучения документальных, книжных и журнально-газетных коллекций Украинского национального музея-архива и Украинского исторического кабинета в Праге в 1920-х – первой половине 1940-х гг.

Ключевые слова: Аркадий Животко, украинская эмиграция, архивы, Украинский исторический кабинет в Праге.

In the article it is elucidating the archival activity of the Ukrainian social and political figure, a teacher and a historian of the press A. P. Zhyvotko (1890–1948). It is analyzing his work in the field of collecting, describing and researching the Ukrainian National Museum and Archives' as well as the Ukrainian Historical Study's collections of documents, books and periodicals from the 1920th till the middle of 1940th.

Key words: Arkadij Zhyvotko, Ukrainian emigration, archives, the Ukrainian Historical Study in Prague.

Ім'я Аркадія Петровича Животка (1890–1948) вписано в аналі української історіографії як автора фундаментальної «Історії української преси» – результату його багатолітнього пошуку, систематизації, аналітичного опрацювання та узагальнення розрізаних відомостей про численні українські часописи, що допомогло цілісно реконструювати становлення та розвиток національної періодики до Другої світової війни. Ця праця вперше побачила світ лише через 40 років після смерті вченого – у 1989 р. Її видано у Мюнхені Українським технічно-господарським інститутом, співробітником якого Аркадій Петрович був в останній, «мюнхенський», період свого життя. У передмові до видання д-р К. Костів відзначав, що ця «солідна наукова праця» є «цінною цеглиною, положену в будові історичної правди про постання, розвиток і завдання української преси»¹.

У радянській Україні до початку 1990-х рр. ім'я вченого було малознаним, що зумовлювалось його громадською та публіцистичною діяльністю в добу визвольних змагань українського народу, приналежністю до Української партії соціалістів-революціонерів (УПРС), а згодом – активною участю у житті міжвоєнної української політичної еміграції в Європі. Важливим кроком у вивченні та популяризації творчої спадщини А. Животка стало перевидання «Історії української преси» в Україні, здійснене 1999 р. у серії «Літературні пам'ятки України» (упорядник, автор історико-біографічного нарису і приміток М. Тимошик)². Цим виданням було закладено підґрунтя для вивчення його вкладу у дослідження історії української журналістики.

Водночас слід зазначити, що реконструкція цілісної біографії А. Животка можлива після

© Палієнко Марина, 2010